

מעמדו של אחד העם עד בוא הרצל בראי 'משפט דיבה' נגד מרגלית

Author(s): יוסף גולדשטיין

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. 4 (תשמ"ז), pp. 471-488

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70061942>

Accessed: 05/12/2011 15:04

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

מעמדו של אחד העם עד בוא הרצל בראי 'משפט דיבה' נגד מרגלית

מאת יוסף גולדשטיין

במחצית אפריל 1895, נפתח בביתו של ש' ברב"ש, גביר יהודי מאודיסה ועסקן חייבת ציון, מעין 'משפט דיבה', שבו תבע אשר גינצברג, הידוע בכינויו אחד העם, את עלבוננו מעורך הדין והעסקן מ' מרגלית, על האשמות כבדות שזה הטיח בו. מעבר לעניין שמעוררים פרטיו של אותו 'משפט' ('הבוררות' כפי שכונה בפי המעורבים בדבר), מהווים תוצאותיו, על פי הבנתנו, אבן בוחן למעמדו של אחד העם בקרב מנהיגות התנועה הלאומית באודיסה עד בוא הרצל. אף יכול הדבר לתרום להבנת התהליכים שהביאו לכישלונותיו ולהצלחותיו של אחד העם בעשור האחרון של המאה הי"ט.

א

בסתיו 1894 הודיע אחד העם לסוכבים אותו, כי כוחותיו אוזלים ואין בו היכולת הנפשית והפיסית לפעול כפי שפעל עד אז. בחודשי החורף גברה תשישותו¹. חולי וחולשה קשה היו חלק בלתי נפרד מיאמו. הרופאים ציוו עליו לנוח והוא אכן עשה כעצתם². קשיים בעסקיו המשפחתיים הוסיפו להרגשתו הקשה. מדי פעם חזר לביתו מבית החרושת לשמן שממנו התפרנס, בתחושה כי לשווא הוא טורח ואין תוחלת במעשיו. הוא היה מדוכדך, עייף ומדוכא, עד שחש כי ידיו 'הולכות ורפות'³: למקורביו ידע להגיד בשנה השלושים ותשע לחייו, כי תמו ימיו. הוא לא טרח לכתוב מאומה, כמעט שהפסיק את פעילותו הציבורית, ותקופה ארוכה לא ענה על מכתבים ופניות⁴. סופו של דבר שבראשית ינואר 1895 חש אחד העם כי ימיו ספורים ועליו לסכם מיד את משנתו⁵. הוא החל לשקוד על איסוף מאמריו במטרה לכנסם לאסופה אחת ולהוציאם לאור. החלטתו של אחד העם היתה להוריש לסביבתו תורה בלתי סדורה, אך עם זאת עקבית

1 פרטוקול מס' 58 של 'בני משה' ביפו, י"ב בשבט תרנ"ה, ארכיון ציוני מרכזי [להלן: אצ"מ], A35/14.

2 איגרת אחד העם להנהגת 'בני משה' ביפו, כ"ז בטבת תרנ"ה, אגרות אחד העם, א, תל-אביב תשט"ז, עמ' 73.

3 אחד העם, על פרשת דרכים, הקדמה למהדורה הראשונה, אודיסה תרנ"ה, עמ' XV.

4 איגרת אייזנשטאדט לאחד העם, י' בשבט תרנ"ה, אצ"מ, A35/2/1.

5 איגרת אחד העם להנהגת 'בני משה' ביפו (לעיל, הערה 2).

וברורה. הוא ביקש לעמוד על הבעיות המטרידות את היהדות ולהציע את הפתרונות שמצא להן. אחד העם לא חפץ להגיש תורה שיטתית, מעין 'מורה נבוכים', כמעשה הרמב"ם קודמו הנערץ, אלא אגד של מסות בעלות מוטיב ברור. הרעיון המרכזי היה ראיית ישראל כעם בעל עבר היסטורי מפואר, אשר יצר 'דרך מיוחדת לו'. בהגיעו לשיא, הידרדר ישראל לבלי קום, ונעשה מפורד ומפורר. חיבת ציון נשלחה להכשיר מחדש את לבבות היהודים, להקים 'ממחשכי גלותם ומחורבות גטאותיהם'⁶, עד שישובו ויהוו יחידה אורגנית אחת, שלמה בגופה ומושלמת ברוחה.

ראייתו הדואלית של אחד העם את עצמו ואת סביבתו היתה קו קבוע וכולט באישיותו. הדבר בא לידי ביטוי בקובץ מאמריו, שאותו כינה 'על פרשת דרכים', ואשר יצא לאור באביב 1895. בדבריו בלט המסר שתמו ימיו וכי היו ללא תכלית; נותר לו רק למסור דברים שנכתבו על ידיו כ'אורח בהיכל הספרות' ולא בידי 'סופר אמיתי', 'הנכנס לפרקים לשם מטרה מיוחדת והיוצא מיד כשעשה חובתו'. אך מעבר למרירותו ולהרגשתו הקשה כלפי עצמו, נמצא פן אחר באישיותו המנוגד לקודמו: ראיית עצמו כממשיך, אך גם כמפלס דרך; כהוגה ההולך בעקבות המאורות הגדולים של עם ישראל, משה והרמב"ם, אך גם כמתווה נתיבות עמו התועה ומציב לו משנה חדשה. לקוראיו הדגיש, כי דבריו משמשים 'חומר היסטורי', ולכן לא ההין לעשות בהם 'שינויים עיקריים בנוגע לתוכן הדברים'⁷. השם שנתן לקובץ משקף איפוא את הרגשתו הדואלית: מחד גיסא, חייו נמצאים 'על פרשת דרכים' בין החיים לבין המוות; ומאידך גיסא, ייעודו הוא לשרטט את דרכו של ישראל, הנמצא 'על פרשת דרכים', ומסותיו ישמשו לעם כעמוד האש⁸.

מצב רוחו של אחד העם, מחלתו ותחושותיו הקשות בימי הסתיו של שנת 1894 והחורף של שנת 1895, נודעו לחבריו הקרובים ביותר. אך דומה שאלה לא הושפעו מכך כלל ועיקר. לאחר עשר שנות היכרות, ידע מעגל המקורבים לו, ובהם א' קפלן, י"ח רבניצקי, י' אייזנשטאדט, א' לוברסקי, י' אפשטיין, ב' לדיז'נסקי ואחרים, על מצבי רוח קודרים שבהם שקע לפרקים. במרבית המקרים היתה תגובתם כעין אדישות, עד כדי חוסר תשומת לב. מניסיונם ידעו שכך ראוי לעשות; במוקדם או במאוחר ייצא חברים-מנהיגם, האיש שלאורך זמן העריצוהו עד בלי גבול, מבירא עמיקתא לאיגרא רמא. הם ידעו, כי היציאה מהדכדוך ומהדיכאון נובעת מעולמו הפנימי של האיש, ולא ניתן לעשות הרבה. אף היה ידוע להם, כי יש לעתים אירועים חיצוניים היכולים לשנות את מצב רוחו של אחד העם, אך גם על כך לא היתה להם שליטה. סופו של דבר, שהמשיכו לבוא ולהתכתב עמו, גם כאשר היה סר וזעף, אם כי ידעו לעתים להקטין את טרחתם 'ככל האפשר', כהגדרת אייזנשטאדט⁹.

6 על פרשת דרכים (לעיל, הערה 3), עמ' IX.

7 שם, עמ' XIV.

8 שם, עמ' XV.

9 פרוטוקול מס' 58 (לעיל, הערה 1).

ב

בסוף חודש פברואר 1895 חשו מקורביו של אחד העם, כי חל שינוי במצב רוחו ובהתנהגותו, ובהדרגה חלפה קדרותו והיתה כלא היתה. הרקע לכך היו מאורעות שתחילתם עוד בסתיו הקודם. י"ל בינשטוק, ראש הוועד הפועל ביפו, הגוף הביצועי המרכזי של הוועד האודיסאי, נפטר ב'21 באוקטובר 1894. בינשטוק היה אהוד על הכול. הוא נודע במעשיותו ובמעשיו 'השקולים' בפלס ההגיון והאפשרויות¹⁰. בהלווייתו באה לידי ביטוי האהדה שהוא זכה לה. 'הכבוד שנחלק לו באותו מעמד', סיפר י' אייזנשטאדט, מקורבו וידידו, 'לא ניתן לשום איש מישראל ביפו בעשרות השנים האחרונות'¹¹. בינשטוק היה מקורב ל'בני משה', ומותו היה לרבים מהם אבידה קשה. הוא היה מהעסקנים הבודדים ביישוב, שהעזו לצאת נגד ההשמצות שב'פסקווילים', כתבי הפלסתר, של חרדי ירושלים על 'בני משה', ובעיקר יצא להגנת בתי הספר ביפו, הבולט שבמפעליהם. בשנה השנייה לכהונתו זוהה כ'בן משה', אף כי מעולם לא נמנה על חבורה זאת.

מותו של בינשטוק, וליתר דיוק בחירת ממלא מקומו, גרם למשבר עמוק בוועד האודיסאי. עם הזמן נוצרו בוועד מספר קבוצות כוח. כל אחת מהן ביקשה להשתלט על ראשות הוועד הפועל ביפו. הכרתם של רבים, כי גורל היישוב הלאומי החדש תלוי במידה רבה בתפקיד זה¹², והחשש שהמינוי ייטיב עם אחת הקבוצות, הביאו בשלב ראשון לדחיית בחירת ממלא מקום לבינשטוק על ידי חברי הוועד האודיסאי לחצי שנה, עד ראשית מאי 1895. מ' מרגלית ומ'ל ליליינבלום, שהעלו את הצעת הדחייה, נימקו את בקשתם בכך, שבחירת יורש מצריכה פנאי ואין להיחפז: 'יש לחקור היטב אחרי אנשים ראויים'¹³. לנוכחים בישיבת הוועד האודיסאי, שקיבלו בסופו של דבר את הדחייה, היה ברור כי מצדדיה מבקשים פסק זמן להתארגנות, כדי להביא לבחירת המועמד הרצוי להם. עד לבחירת המועמד, הסכימו הכול כי את התפקיד ימלאו האגרונום קרייזמן וי' אייזנשטאדט, שני חברי הוועד הפועל שפעלו על יד ראש הוועד הקודם; עוד הוסכם, כי בתחילת מאי ייבחרו לראשות 'הוועד הפועל' שלושה אנשים, שיפעלו, בלשון בני הזמן, כ'וועד של חבורה'.

המאבק על ראשות הוועד הפועל ועל מילוי מקומו של בינשטוק, התנהל בין שלוש קבוצות בתוך הוועד האודיסאי. קבוצה אחת, בראשות ליליינבלום ועורך הדין מרגלית, ראו עצמם כמייצגי הקו המרכזי של חובבי ציון, שהותווה עוד בוועידת קאטוביץ; קבוצה

10 המליץ, 226.10.1894(28).16.

11 בית הלי (אייזנשטאדט), מכתב מארץ ישראל, ג, א-ב, יפו תרנ"ה (א' כסלו אתתכ"ו לגלותנו), עמ' 3.

12 פרוטוקול מס' 57 של 'בני משה' ביפו, כ"ז בטבת תרנ"ה, אצ"מ, A.35/14.

13 איגרת אוסישקין לאחד העם, 20.11.1894, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, 4791/32.

אחרת יוצגה על ידי הרב סלושץ. הלה הכריז על עצמו כמחזיק הדגל החרדי בוועד. במידה מסוימת הוא נחשב כאיש של מוהילבר. בראש הקבוצה השלישית, שנתפסה כאופוזיציה להנהגה, עמדו אחד העם וי' אפשטיין, מזכירו השני של הוועד. לקבוצה נוספת, שבה חברו א' גרינברג, ראש הוועד האודיסאי, והגזבר ברב"ש, לא היה עניין רב באותו מאבק. לדידם היה חשוב הצד המעשי – כושרו ויכולתו של המועמד לעמוד בראש הוועד הפועל, ולא נטייתו לצד אחת מקבוצות הכוח בוועד האודיסאי (שייצגו למעשה את מרכיביה השונים של חב"ת ציון). לעומת זאת, למרגלית וליליינבלום היה עניין הבחירה מהותי ביותר, לא רק בגלל מרכזיותו של התפקיד, אלא מכיוון שתפצו להילחם בכל דרך בהשפעתם הגוברת של אחד העם וחבורתו ב'וועד האודיסאי' ובחב"ת ציון כולה. מאז שנת 1890 זוהה הוועד הפועל ביפו עם 'בני משה'. לפיכך היה מקובל על הכול, כולל חברי המסדר, כי העברת התפקיד לאחד ממתנגדי אחד העם וחבורתו, כמוה כמכה פוליטית קשה ל'בני משה'.

המועמד הראשון שהועלה על ידי ליליינבלום לרשת את בינשטוק היה י"מ פינס¹⁴. בנימוקים להצעתו העלה מזכיר הוועד האודיסאי, בין השאר, את עברו של פינס כתומך נלהב בביל"ז וכמקורב להתיישבות, בבת עיניהם של חברי הוועד. עוד הצביע על העובדה, שבחירתו עשויה להביא להפסקת מאבקם של חרדי ירושלים בחב"ת ציון ואולי אף לרתימתם של חרדים לעגלת התנועה. אך אין ספק כי לגד עיניו של ליליינבלום עמד גם מאבקו הבלתי מתפשר של פינס באחד העם וב'בני משה', והוא קיווה שיוכל לנטרל באמצעותו את הפעילות התרבותית שזוהתה עם המסדר בארץ. עמדתו של פינס, כי אחד העם וחבורתו משמשים 'רעל מוות בגוף האומה הישראלית'¹⁵, וכי 'שואפים הם לתקן את העולם במינות חדשה'¹⁶, היתה ידועה והתאימה להשקפת עולמו של ליליינבלום. אך הוא נסוג עד מהרה מהצעתו. הוא הבין שלמרות התנגדותם של רוב חברי הוועד לאחד העם, הם לא יישושו לתת יד להצעתו, מה עוד שהיתה ידועה מלחמת המצווה של פינס נגד חב"ת ציון. השמועות כי עומד הוא מאחורי מסע ה'פסקווילים' האחרון¹⁷, שהציף את 'תחום המושב', פסלו אותו מכל וכול לכהונת ראש הוועד הפועל.

בתחילת ינואר 1895 נדמה היה כי לראשות הוועד הפועל ייבחר שוב אחד ממקורבי 'בני משה'. המועמדים, ובהם אייזנשטאדט, אוסישקין, ז"ד לבונטין, ד' ילין, דר' ה' יפה ור' ברמן, נטו רובם ככולם למסדר¹⁸. כל אלה נראו לרבים, גם מבין אלה שהתנגדו לאחד

14 איגרת אוסישקין לאחד העם, 26.10.1894; שם, 4°791/32.

15 איגרת פינס לאלטר ביחובסקי, ה' בכסלו תרנ"ה, אצ"מ, A35/27.

16 איגרת פינס לסלוצקי, י"א בכסלו תרנ"ה, אצ"מ, A35/13.

17 לאחד העם וחבורתו, כך גם לפעילי חב"ת ציון, לא היה ברור בוודאות, בסתיו 1894, כי את ה'פסקוויל' 'אמת מארץ תצמח' כתב פינס, וכי הלה עומד מאחורי מכול כתיב הפלסתר שהוטח באותה עת נגד 'בני משה' וחב"ת ציון. השווה: איגרת אחד העם ל'בני משה' ביפו, כ"ו באלול תרנ"ד, בית הספרים הלאומי, 4°791/1916.

18 השווה: איגרת אוסישקין לאחד העם, 26.10.1896; שם, 4°791/32; פרוטוקול מס' 57 ל'בני משה' ביפו (לעיל, הערה 12).

העם, מועמדים רצויים יותר לתפקיד, מאשר ההצעות שהועלו על ידי ליליינבלום (פינס ואף בן-טובים!) ועל ידי ראשי החרדים (מוהילבר וסלוצקי). האחרונים ביקשו למנות לתפקיד 'רב גדול', שישים קץ ל'דיבות' ול'השמצות'¹⁹.

אך החשש שמא ימונה שוב אחד ממקורבי 'בני משה' לתפקיד, הביא את מתנגדי המסדר בוועד, ובעיקר את סלושץ ומרגלית, לפעול בדחיפות כדי לסכל מינוי מעין זה. פתח במאבק ד' סלושץ. הלה שימש כרב וכפובליציסט לעת מצוא, ורק בשנת 1894 נכנס כ'חבר מועמד' לוועד. כניסתו באה לסמן לחרדים, כי הוועד האודיסאי מעוניין בהרחבת מסגרותיו ואינו חפץ בשום פנים להתנגש עם הציבור האורתודוקסי. כדברי בן התקופה, ח' טשרנוביץ, בחירתו של סלושץ באה 'כדי להניח על "הוועד" גם גושפנקא של רבנות'²⁰.

בסדרת מאמרים שפרסם סלושץ בהמליץ, הוא יצא בביקורת נוקבת על פינס ועדתו²¹, תוך שהגן בלהט על בית הספר ביפו, המוקד העיקרי להתקפות החרדים באותה עת. הוא דחה בתוקף את טענת פינס כי בית הספר משמש כ'בית בימה לבעל'²². עם זאת, באותו מאמר הוא טען במרומז, כי אחד העם וחבריו מזיקים לוועד האודיסאי, וכי בלעדיהם היו רבים מהציבור החרדי מצטרפים לתנועה. לאחד העם היה ברור כי סלושץ מעוניין להכפיש את שם המסדר ואת מנהיגו, גם מחמת רתיעתו מ'בני משה', וגם מרצונו להכניס איש כלבבו במקום בינשטוק. זעמו יצא על סלושץ. בתגובה לכך דרש במפגיע, בשיבת הוועד האודיסאי שהתקיימה ב-28 בדצמבר 1894, כי תתקבל החלטה המסתייגת ממאמרו של סלושץ, תוך ציון העובדה שהוא כתבו על דעתו. ואכן התקבלה החלטה ברוח זאת.

ג

להתקפותיו של סלושץ על אחד העם ו'בני משה' הצטרף עורך הדין מ' מרגלית. עוד קודם לכן היה 'סופר הוועד' (תוארו הרשמי) ידוע כמתנגד לאחד העם. בגבור המתיחות סביב בחירת יורשו של בינשטוק, הקצין מרגלית את התנגדותו ואף זמם לסלק את אחד העם מהוועד, יחד עם אפשטיין מקורבו. הוא נתלה לשם כך במידע שנמסר לו כביכול על ידי סלושץ, אשר היה בו כדי להאשים את אחד העם ומסדרו בקשירת קשר נגד הוועד האודיסאי ועוד האשמות חמורות כגון אלה²³.

בישיבת הוועד שנערכה בתחילת ינואר 1895, סמוך למועד שבו ננזף סלושץ, הודיע מרגלית במפתיע, כי הוא מתפטר מכל תפקידיו ופורש מהוועד. את דבריו קרא מן הכתבא' גרינברג. בנימוקים להתפטרותו האשים מרגלית את אחד העם שהוא עומד בראש אגודת

19 השווה: המליץ, 264, 1894.11(11.12):19, שם, 276, 1894.12(25):13, שם, 10, 1895.1(24):12.

20 ח' טשרנוביץ, פרקי חיים, אוטוביוגרפיה, ניו יורק תשי"ד, עמ' 186.

21 השווה: י' סלוצקי, המליץ, 206–249, 1894.11(26):9–14(21):9.

22 איגרת פינס לביחובסקי (לעיל, הערה 15).

23 איגרת אחד העם ל'בני משה' ביפו, כ"ד באדר תרנ"ה; אגרות, א (לעיל, הערה 2), עמ' 75.

סתרם השואפת להשתלט על הוועד ועל חובת ציון כולה. זאת ועוד, הוא שואף להעביר את ישראל על דתו. לדבריו, חברי הוועד הם כחומר ביד אנשי 'כנופיות' של אחד העם²⁴. לאור זאת, הוא, מרגלית, איננו יכול לשמש יותר כחבר הוועד, וכן:

לדור בכפיפה אחת עם אשר גינצברג הראש [של בני משה]... [המבקש] לקלקל את היישוב בארץ-ישראל ומערער את כל בנייני הוועד ומכוון את האנרגיה של החובכים לצד אחר לגמרי, לצד עבודת הרוח על פי שיטתו, וכל תורתו היא כפירה גמורה והוא מתאמץ להעביר את בני ישראל על דתם ותורתם²⁵.

לכל הנוכחים בישיבה היה ברור כי מרגלית נמצא משחק. כמקורבו של ליליינבלום הוא ידע אל נכון על קיומם של 'בני משה'. אך כדי לנגח בכל מחיר את אחד העם, היתמם וטען, כי רק לאחרונה שמע מפי סלושץ על המסדר ומטרותיו. מבחינה מעשית, העמיד מרגלית את כל יוקרתו כדי לסלק את אחד העם מהוועד האודיסאי. לבד מכך שביקש להנחית בהאשמותיו מכה פוליטית אנושה על 'בני משה', הוא חפץ להקל על בחירת מקורבו כיורשו של בינשטוק²⁶, ולמנוע בדרך זאת איוש המישרה מחדש בידי 'בני משה'. מטרתו של מרגלית תאמה את מטרותיו של סלושץ. גם הלה ביקש להציב את מקורבו כראש הוועד הפועל. באיגרת שפרסם בהחבצלת, טען כי 'בעוד זמן יבוא שנוי גדול ב"וועד" אשר תמשוך את לב אחינו החרדים אליו²⁷'.

דבריו של מרגלית הזהימו את אחד העם ואת מרבית הנוכחים בישיבת הוועד האודיסאי. מיד לאחר שגרינברג סיים את קריאת איגרתו של מרגלית, טען מנהיג 'בני משה' בתוקף, כי דברי מרגלית בשקר יסודם. כדי להוכיח זאת הוא מוכן לעמוד לבירור בפני 'קומיסייה' שתקום לשם כך, אשר תחקור את האשמותיו של מרגלית לכל פרטיהן²⁸. א' גרינברג, אשר ניהל את הישיבה הסוערת, מצא עצמו במצוקה לנוכח המאורעות. באופיו היה איש פשרות, אשר חיפש תמיד שלום בית וביקש בכל מחיר למנוע קרע וריב. חששו היה, שעזיבתו של מרגלית את הוועד תנחית מכה קשה על חובת ציון; לבד מהסערה הקשה שתבוא בעקבות ההתפטרות, עלולה התפוצצותה של הפרשה אף לסכן את מפעל ההתיישבות. הוא חשש שהשלטונות יקבלו את דברי מרגלית כפשוטם, ויחשדו שמא מטרותיו של הוועד האודיסאי (ולא רק 'כנופיותו של אחד העם')²⁹ קונספיראטיביות, והדבר ייתן בידיהם סיבה לשים קץ לפעילות הוועד. לעומת זאת, חשב גרינברג, גם עזיבתו של אחד העם תהיה לוועד האודיסאי מכה קשה, לא פחות מעזיבתו של מרגלית. וכך, בהיותו איש נוח לבריות ורחוק מאינטריגות, ביקש לפשר ולגשר. הוא מצא כי

24 ש' טשרנוביץ, בני משה ותקופתם, ורשה תרע"ד, עמ' 131-132.

25 שם, עמ' 132.

26 איגרת אחד העם לאוסישקין, י"ג בניסן תרנ"ה, אצ"מ, A24/70.

27 החבצלת, 26, י' בניסן תרנ"ה.

28 איגרת אחד העם ל'בני משה' ביפו, כ"ד באדר תרנ"ה; אגרות, א (לעיל, הערה 2), עמ' 75.

29 שם, שם.

הצעתו של אחד העם טובה, והציע להקים 'קומיסיה' שתכריע, אם אכן יש בטענותיו של מרגלית אמת. כראש ה'קומיסיה' מינה את ברב"ש, גזבר הוועד, אשר היה כדברי קרוביו 'אורתודוקס אדוק', אך אמין על כולם וידוע ביושרו האישי. לצדו העמיד גרינברג את עצמו, יחד עם עוד שלושה מחברי הוועד – משה פישרביץ', עורך הדין פיטקס והגביר ויסוצקי. עוד הוא קבע, כי מועד הכינוס הראשון של ה'קומיסיה' יהיה במחצית פברואר 1895. באותו מעמד הודיע אחד העם, שעד שלא יטוהר שמו ושם מסדרו, הוא פורש מהוועד. בעקבותיו הלך גם אפשטיין. גם נגדו הוטחו האשמות כבדות, שדמו במהותן לאשמות שהטיח מרגלית באחד העם. אף הוא הודיע, שעד ששמו לא יטוהר, לא ישרת עוד בוועד האודיסאי.

ד

ישיבתה הראשונה של ה'קומיסיה', אשר היתה אמורה להכריע במשפט הדיבה של אחד העם נגד מרגלית, נקבעה ל-28 בפברואר 1895, אולם היא התקיימה רק במחצית אפריל. מחלתו של ברב"ש מנעה כינוס הוועידה במועדה. לאחד העם היתה הדחייה טובה. לצד פסימיות אופיינית שהקרין לכל עבר, ש'בני משה' לא ייצאו מכך בשלום, ותוך כדי האשמות חבריו ומקורביו בחוסר נאמנות ומסירות וכל כיוצא באלה האשמות, החל אחד העם להתעשת. 'עת לעשות היום ולא להתפלפל', טען בפני חבריו: 'אם לא תרגישו עוז בלבכם לעשות כן, אז יותר טוב שנתיר את אגודתנו רגע אחד'³⁰. לקראת סוף פברואר התאושש אחד העם וחוסר אמונתו חלף עבר. דווקא האירועים בוועד האודיסאי שינו באורח קיצוני את התנהגותו ומצב רוחו. הוא התעשת ממצב הלחץ שבו היה נתון, והחל לפתע לפעול בכל כוחו למען ניצחון מחנהו. בהתלהבותו קיבץ את מוקיריו וידידיו וארגן את אנשי מסדרו.

פעילותו של אחד העם כוונה לשני יעדים. האחד, לסיכול מזימתו של מרגלית. הפסד באותה מערכה היה לדידו מכה פוליטית אנושה, אשר ראשיתה בהרחקתו מהוועד ועמו תומכיו המובהקים – אייזנשטאדט ואפשטיין³¹, ואחריתה חיסול מוחלט של פעילותו הציבורית. כדי לסכל זאת, יצא במסע שכנוע דיסקרטי אצל כל אחד מחברי ה'קומיסיה'. יתרה מזאת, הוא ידע כי יריביו לא יישבו בחיבוק ידיים. אף דווח לו, כי ד' סלושץ עושה מאמצים ניכרים, בכל דרך אפשרית, לשכנע את ה'בוררים' בצדקת האשמותיו של מרגלית. לאחד העם היתה זו סיבה נוספת לפעול במהירות. לדידו, נפלה לידי הזדמנות לסכל את האשמות חרדי ירושלים וקובנה נגדו, ולהזים את שיקוצי ה'פסקווילים' שנשלחו על ידם לאלפיהם ברחבי תחום המושב. היה ברור לו, כי למרות שחש אהדה ניכרת אליו ברוב שכבות הציבור, אל נוכח השמצותיהם של פינס ומרעיו, היו גם כאלה אשר הושפעו

30 שם, עמ' 80.

31 שם, עמ' 76.

מחרדי ירושלים. לפיכך, חשב, התפוצצות הפרשה דווקא עכשיו, עשויה להוות הזדמנות פז להזמנת הקטרוגים והשיקוצים נגדו ונגד מסדרו.

יעד נוסף שאחד העם חתר אליו, בעקבות האשמות מרגלית וכינון ה'קומיסיה', היה הסרת החשאיות מארגון 'בני משה'. הרעיון עלה כבר שלוש שנים קודם לכן, אך נפל בשל התנגדות חבריו. מספר חודשים לפני פרוץ הפרשה קבע אחד העם, שמחמת ה'פסקוויילים' לא טוב לנו להיסתר עוד, אחר שהכל יודעים מציאותנו'. הוא ביקש להסיר את מסך הסודיות באיטיות ובהדרגה, 'מבלי לעורר "סנסציה" פתאומית ובלי למשוך על דברינו עיני הצנזורה'³². ההחלטה לחשוף את המסדר ברבים הושפעה גם מפרסום כתבי הפלסטר של פינס 'אמת מארץ תצמח', אשר הוקדשו למלחמה בו ובמסדרו. אך ההחלטה לא יצאה לפועל הלכה למעשה עד עתה מסיבות רבות. עכשיו, בפרוץ ה'משבר', חשב אחד העם כי 'הגייעה השעה להראות לכל את מקור השקר אשר לשונאנו ואת אמיתותנו אנו'³³. לאחר שמרגלית קרא תיגר עליו ועל מסדרו, מעל בימת הוועד האודיסאי, הבין אחד העם כי אין עוד להמתין, והגיעה העת לפרסם את עובדת קיומו של המסדר ואת מטרותיו³⁴. בכך ביקש להוכיח הן שמרגלית מסלף את מטרות 'בני משה', והן שכל רעיון הקונספיראציה שהגו כביכול בני המסדר, אינו אלא הבל הבלים; אין חבריו חוששים לפרסם את קיומו ברבים:

עלינו להרוס בלי חמלה ובפעם אחת את כל ה'חומה הסינית', אשר בנינו סביבה ולהפכה מאגודה מסותרת למפלגה גלויה, אשר ביד רמה תרים דגל התפתחות רוח האומה והטבת מצבה המוסרי על יסוד חיבת-ציון ואשר תקבל באהבה ובפומבי את כל אלה שיש תקוה מהם להצלחת הענין, בלי כל צירמוניות יתרות ובלי להסתיר שמותיהם³⁵.

ואכן, בסוף ינואר 1895 הורה אחד העם לחברי לשכת 'בני משה' ביפו לגלות ברבים את דבר קיומו של המסדר³⁶. ארבעה חודשים אחר כך, בב' באייר תרנ"ה, פרסמו ראשי הלשכה ביפו 'הכחשה ומודעה' בעיתון הצבי, ובה הכריזו, כי מעתה והלאה 'בני משה' הנה 'מפלגה גלויה, אשר שמה על נסה אהבת ישראל... מעתה כל מה שנמצא לטוב לעמנו נציע בשם "בני-משה"'³⁷. אחד העם לא אהב את תוכן הדברים אך השלים עמם³⁸. העיקר לדידו היתה העובדה, ש'בני משה' אינה עוד אגודה חשאית.

בתחילת פברואר 1895 החל אחד העם לפעול במרץ רב להזמנת האשמותיו של מרגלית. עוד לפני יום ה'בוררות', פנה לחברי 'בני משה' באודיסה, ביפו, בווארשה ובווילנה, כדי

32 איגרת אחד העם להנהגת 'בני משה' ביפו, ט"ז בכסלו תרנ"ה; שם, עמ' 72.

33 טשרנוביץ, בני משה (לעיל, הערה 24), עמ' 133.

34 איגרת אחד העם ל'בני משה' ביפו (לעיל, הערה 28), עמ' 77.

35 שם, עמ' 78.

36 שם, עמ' 80-81.

37 הצבי, 15, ב' באייר תרנ"ה (29.4.1895); כתב היד של 'הכחשה ומודעה' נמצא באצ"מ, A35/9/2.

38 איגרת אחד העם ל'בני משה' ביפו, ב' באייר תרנ"ה, בית הספרים הלאומי, 4791/1916.

שיעזרו לו במאבקו, שאותו תיאר כ'מלחמה כללית של החושך נגד האור', שהצלחתה תהיה בגדר הצלת 'חיבת-ציון מן הסכנה הנשקפת לה'³⁹. פנייתו של אחד העם נענתה על פי רוב בחיוב ובאהדה. מלבד מכתבי תמיכה חמים שהגיעו אליו, ופניות של חברים אל חברי ה'קומיסיה' בכתב ובעל פה, יזמו חברי הלשכות פעולות שונות. חברי לשכת 'בני משה' בווארשה, 'ישראל', החליטו שמשלחת מטעמם תתייצב באודיסה עוד לפני פתיחת ה'בוררות', ותקיים שיחות נפרדות עם כל אחד מחברי ה'קומיסיה', כדי לשכנעם בצדקת דרכו של אחד העם⁴⁰. המשלחת תפעל גם ביום ה'בוררות', במטרה להפגין נוכחות וליצור בכך דעת קהל אוהדת לעניינם. אחד העם הסתייג מהיוזמה הראשונה. הוא חשש שמשלחת גדולה שתשוחח בנפרד עם חברי ה'קומיסיה' לא תמצא חן בעיני כמה מהם, שיראו בכך אף פגיעה בכבודם⁴¹. לדעתו עדיף שחבריו בווארשה ישוחחו, כל אחד בנפרד, עם חברי ה'קומיסיה', ורק ב'יום הדין' יבואו כמשלחת. ואכן, שפ"ר, א' קפלן וחבריהם, הסכימו עם אחד העם ופעלו בהתאם להצעותיו.

מלשכת 'בני משה' ביפו באה עזרה ממין אחר. מחשש השלטונות הרוסיים, החליט אחד העם שלוש שנים קודם ה'פרשה', כשהעביר את מרכז 'בני משה' מווארשה ליפו, כי כל המסמכים הקשורים למסדר יועברו לאייזנשטאדט ביפו. עתה רצה להציג כמה מהמסמכים בפני חברי ה'קומיסיה', וביקש מחבריו שישלחום אליו לאודיסה בהקדם. אייזנשטאדט הודיע לאחד העם כי הוא מתכוון להגיע ליום ה'בוררות', ועמו הארכיון המלא של 'בני משה'. אחד העם לא היה מאושר לנוכח העובדה, שידידו ביפו יטרח ויבוא במיוחד למענו, כשניתן להעביר את הארכיון באמצעים אחרים. אך הלה לא שעה לבקשתו והגיע לאודיסה עם המסמכים.

לאהדה שגילו חברי הלשכות לאחד העם, לא הצטרפו אנשי הלשכה בוויילנה, הרביעית בגודלה בין לשכות 'בני משה'. שנים-עשר חבריה של אותה לשכה, ובראשם י"ל גולדברג, ז"ר גורלנד, א' ניישול וי' עפעל, לא שבעו נחת מהדרך של 'בני משה', עוד מתחילת פעילות המסדר⁴². הם ביקשו ללכת בדרך עצמאית, תוך נטייה ברורה להקשיב לרחשי לבם של החרדים, שבאו בעיקר מכיוונם של מוהילבר ואנשיו. אין ספק כי גם כתבי הפלסתר, שכוונו נגד אחד העם ו'בני משה', השפיעו במידה רבה על יחסם של הוויילנאים לאחד העם. ואכן, למנהיג 'בני משה' נודע, כי 'בני ויילנה בחרו בדרך ההתרפסות'⁴³, ואין הם חפצים להילחם את מלחמתו. הם אף 'נוטים אחרי האנטרגנטים הירושלמיים'⁴⁴. יתרה מזאת, י"ל גולדברג, הדמות הדומיננטית בין אנשי ויילנה, אף יעץ לאחד העם 'להיכנע' למרגלית.

39 איגרת אחד העם ל'ישראל' (ווארשה), א' באייר תרנ"ה, אצ"מ, A.35/9/2.

40 איגרת אייזנשטאדט ללשכת 'ישראל', א' (?) באייר תרנ"ה, אצ"מ, A.35/14.

41 איגרת אחד העם ל'בני משה' ביפו, ט"ז באייר תרנ"ה, אצ"מ, A.35/9/2.

42 איגרת אחד העם ל'בני משה' ביפו, כ"ח בשבט תרנ"ט, בית הספרים הלאומי, 4791/1916.

43 איגרת ד' סטאווסקי וי' לוין לאחד העם, כ"ח בניסן תרנ"ה, אצ"מ, A.35/2/1.

44 איגרת אחד העם ל'בני משה' ביפו, כ"ג בניסן תרנ"ה, אצ"מ, A.35/9/2.

'בגידת הווילנאים' הביאה את בני 'ישורון' בווארשה לקרוא לכינוס חירום של חברי לשכתם, ולהעמיד את בני וילנה על חומרת מעשיהם. בשביעי באפריל 1895 זומנו לשיבה שני נציגים מווילנה (פ' שוקיאן וש"צ וילקוביסקי), כדי להעמידם על הנזק שגרמו. אך הווארשאים הבינו עד מהרה, כי לא מבני וילנה תבוא ישועתם. היה ברור להם כי גולדברג חבריו נוטים למרגלית יותר מאשר לאחד העם. בעקבות הפרשה הוציאו הווילנאים חוזר, שלא מותיר ספק כי נוטים הם אל סלושץ ומרעיו ואף ל'ירושלמים', יותר מאשר לחבריהם באודיסה וביפו⁴⁵. אחד העם התאכזב קשות מבני וילנה, אך העדיף לסיים את החשבונות אתם לאחר ה'בוררות'.

ה

תקופה קצרה לפני פתיחת ישיבתו הראשונה של 'משפט הדיבה', כינס אחד העם את חבריו מאודיסה, ואליהם הצטרפו תומכים משאר הערים⁴⁶. הם החליטו על הדרך שבה יפעלו ועל דרכם. בין השאר קבעו צעדים לבלימת מסע ההכפשות שבו פתחו סלושץ ומרגלית ועמם ליליינבלום נגד ארגון 'בני משה' ומנהיגו⁴⁷. אחת החלטות היתה לנסות ולשכנע את חברי ה'קומיסיה' בצדקת תביעתו של אחד העם. למרות שקודם לכן הסתייג אחד העם מרצונם של חברי 'בני משה' בווארשה, לשוחח בגלוי ובפומבי עם אנשי ה'קומיסיה', הרי עתה, בהתקרב מועד פתיחת הישיבה הראשונה, ומשהועלתה שוב ההצעה, לא סירב לה. הוא ביקש בכל מחיר לפקוח את עיני חברי ה'קומיסיה', כדי שיראו כהגדרתו 'לאן הם הולכים'. הוא ידע, כי גורל החלטות ה'קומיסיה' תלוי למעשה בדעתם של ברב"ש וגרינברג. הראשון בגין יושרו והשני מפאת תפקידו, כראש הוועד האודיסאי. שאר חבריה ייטו, קרוב לוודאי, לצד ששני אלה יבחרו בו. מאחר שאחד העם היה בטוח כי ברב"ש יעמוד לימינו⁴⁸, לא נותר לו אלא לבקש מחבריו לשכנע את גרינברג ולהסביר לו כמה גדול חטאם של סלושץ ומרגלית.

כל הצדדים עשו הכנות הרבה לפני כינוס המושב הראשון של ה'קומיסיה'. ביום ה'בוררות', במחצית אפריל, היה ביתו המפואר והמרווח של ברב"ש, מקום האירוע, מלא עד אפס מקום. כמה עשרות מוזמנים נכחו בישיבתה הראשונה של ה'קומיסיה'. קביעת ביתו הפרטי של ברב"ש כמקום הכינוס נועדה לרמוז לכול, כי המריבה אינה חלק מהמאבקים בוועד האודיסאי, וכן כדי למנוע הדלפת המריבה ותוצאות ישיבת ה'קומיסיה' החוצה בכל דרך אפשרית.

בתחילת הישיבה הראשונה שרר מתח עצום בין הצדדים. מן הניסיונות השונים שעשה ברב"ש לפשר בין הצדדים עולה, שמרגלית היה מוכן לפשרה, אך אחד העם סירב בכל

45 איגרת סטאווסקי ולוין לאחד העם (לעיל, הערה 43).

46 איגרת אחד העם ל'בני משה' ביפו (לעיל, הערה 44).

47 איגרת אחד העם ל'בני משה' ביפו, כ"ד בניסן תרנ"ה; אגרות, א (לעיל, הערה 2), עמוד 81.

48 איגרת אחד העם לישורון (לעיל, הערה 40).

תוקף אף לדון בכך. כל תוצאה מלבד 'ניצחון' לא סיפקה אותו. לדידו, 'משפט צדק' הוא עניין של חיים ומוות להמשך דרכו הציבורית. בלעדיו 'לא יוכל השלום להתקיים וחרב דמוקלס יהיה תלוי על ראשינו כל הימים'⁴⁹.

בתחילת הישיבה התבקש מרגלית להשמיע את טיעונו. עורך הדין, סופר הוועד האודיסאי, האשים את 'בני משה' בקשירת קשר נגד חיבת ציון. על סמך 'ראיות אותות ומופתים'⁵⁰, טען כי דרכם של 'בני משה' מובילה לא רק לכיבוש הנהגתה של חיבת ציון, אלא גם להסתת חברה למינות חדשה. בעקבות דברי מרגלית, עלה אחד העם לדון וסנגר על מסדרו. בדברים מבוקרים, מנומקים ומסודרים, ביקש לבטל את דברי מרגלית. בכל דרך אפשרית ניסה לטעון, כי המשמעות שנתן מרגלית לדברי 'בני משה' הנה בלתי רלוואנטית. אין הוא ומסדרו רוצים אלא בטובתה של חיבת ציון. תוך שהוא מצטט מכתביו, ביקש להוכיח, כי בחידושיו אין מהרצון ליצור שינויים בדת, וכל פירוש מעין זה אינו אלא דברי בלע. בסיימו את דבריו, חש אחד העם, כי לא שכנע את חברי ה'קומיסיה' וכי יצא וידו על התחתונה. המשך טיעוני הצדדים נדחה לישיבה שנקבעה למועד סמוך. בפתיחת הישיבה השנייה של ה'קומיסיה', ב-5 במאי 1895, הורגש שוב המתח בין הצדדים. כבישיבה הקודמת, התחיל מרגלית את ה'בוררות' והעלה טיעונים נוספים נגד ארגון 'בני משה' ומנהיגו. אחריו נשא שוב אחד העם את דבריו. אך שלא כבדין הקודם, הוא היה הפעם במיטבו. בנאום דרמאטי, שארך ארבע שעות, ביקש להזים את קטרוגו של מרגלית ולהוכיח כי מטרת מסדרו היתה אך לקדם את חיבת ציון. נאומו היה כה מרשים, שעוד לפני שיצאו חברי ה'קומיסיה' לשקול את פסק דינם, כבר הושיט מרגלית את ידו לאחד העם לשלום, וביקש את סליחתו. בקול נרגש הודה מרגלית בפני הנוכחים, כי טעה והוטעה על ידי 'מחרחרי ריב שבקשו לצוד דגים במים עכורים, ואני מבקש סליחה ומחילה מאת אחד העם ומחבורתו'⁵¹.

לנוכח מחיאות הכפיים שלהם זכה מרגלית, קם אחד העם ובנדיבות וברוחב לב הושיט לו את ידו. גם סלושץ ביקש ללכת בעקבות מרגלית ואף הוא הושיט לו יד לשלום, אך אחד העם סירב לו. דומה שהוא לא יכול היה לסלוח לו על מעשיו, ואולי יותר מכך, מפני שהבין שכוחו של מרגלית בקרב חברי הוועד עדיין גדול, ולמרות הכול הוא זכה להערכה. לעומת זאת, מעמדו של סלושץ לא היה רם ביותר בקרב הוועד האודיסאי, וכפי שהתבטא אחד העם זמן קצר לפני כן, הוא בו לו בכל נפשו: 'האיש קטן מאד... כל כחו באנטריגות... ואם יפסיד במערכה ישוב במילא לעפרו'⁵². סירובו של אחד העם להושיט יד של שלום לסלושץ, המחישה לבאי הישיבה את הרגשתו הקשה של אחד העם כלפי העלילות שנקרמו נגדו. סופו של דבר, שגם הבוררים הרגישו כמרגלית, כי נימוקי אחד העם הנם לעילא ולעילא ו'זיכו' אותו מכל אשמה.

49 שם, שם.

50 טשרנוביץ, בני משה (לעיל, הערה 24), עמ' 136.

51 רב צעיר, אחד העם, האדם והמורה, תל אביב תרצ"ג, עמ' 73.

52 איגרת אחד העם לישורון (לעיל, הערה 40).

1

'ניצחוננו' של אחד העם היה איפוא מושלם, והוא יכול היה לבשר למוקיריו ולסוכבים אותו כי ניצח את שונאיו⁵³. הושטת היד של מרגלית סימלה את הניצחון, וההשלכות המעשיות לא אחרו לבוא. בישיבת הוועד האודיסאי שהתקיימה ב־25 במאי 1895, נבחרו כחברי הוועד הפועל בארץ ישראל שלושה מ'בני משה': ליושב ראש נבחר ד"ר הלל יפה, רופא מושבות ארץ ישראל, ועמו נבחרו אייזנשטאדט והאגרונום מ' קאלווריסקי⁵⁴. בכך הושלם ניצחוננו של אחד העם.

מבחינה פוליטית הבין אחד העם, כי יש לבחור לפחות אחד מאנשי הוועד הפועל שלא יזוהה עם 'בני משה', לא רק מחשש לדיבות נוספות שיבואו מצד כמה מאנשי הוועד האודיסאי, אלא מהחשש, שדמויות אחרות בחיבת ציון, דוגמת מוהילבר, יחרימו ועד מעין זה, המורכב כולו על טהרת בני המסדר. לכן מצא אחד העם לנכון להחליף את קרייזמן בקאלווריסקי, שאם לא כן, תהיה בכך אולי הוכחה להאשמה של מרגלית, ש'בני משה' חפצים לשלוט על הוועד. באותה ישיבה שבה הוחלט על המינויים בוועד הפועל, זכה אחד העם שימולאו דרישות נוספות, חלקן שהועלו על ידו בעבר. עתה, בגבור כוחו, זכה שיתקבלו כולן. הבולטת שבהן – איסור קיום ישיבות הוועד האודיסאי מחוץ לכותלי ביתו. דרישה אחרת שהתקבלה באותו דיון, היתה קשורה ישירות ל'משפט הדיבה': על הוועד האודיסאי להתנצל ולהצהיר מפורשות, שמעתה והלאה לא ייתנו למחרחרי ריב למיניהם לשבש את פעילותו⁵⁵.

החלפתו של קרייזמן בקאלווריסקי היתה אינדיקציה נוספת להצלחתו של מנהיג 'בני משה'. לפתע נוכחו הכול לדעת, כי בכוחו של אחד העם להעלות ולהוריד, ועל פיו יישק דבר. וכך, התפקיד הביצועי החשוב ביותר בוועד האודיסאי היה בידי 'בני משה'. זאת ועוד, אייזנשטאדט, האיש הבולט ביותר בלשכה היפואית של המסדר, נבחר שוב לחבר בוועד הפועל, זמן קצר ביותר אחרי הניסיון לסלק את אחד העם מכל תפקידיו, או לחילופין, להציב בראש הוועד הפועל איש המתנגד ל'בני משה'. כל אלה המחישו כי אכן יצא אחד העם מן המאבק וידו על העליונה.

2

ניצחוננו של אחד העם על מרגלית הותיר אותו אופטימי. מצב רוחו זה התחזק עוד יותר עם הגיע התגובות הראשונות לקובץ מאמריו 'על פרשת דרכים'. מבקריו אמרו לו עד כמה צייר נאמנה את ההווה והמצאות, וחזה 'בלי כל משגה' את גורלה הקשה של חיבת ציון.

53 אחד העם ל'בני משה' ביפו, ט"ז באייר תרנ"ה: איגרות, א (לעיל, הערה 2), עמ' 83.

54 ב'פינקס אגודת "בני משה" ותרומותיהם, תרנ"ג-תרנ"ד, אצ"מ, A35/B/13, ניתן למצוא שהלל יפה ומרגלית קאלווריסקי וכמובן אייזנשטאדט העלו את מסייהם למסדר באופן שוטף.

55 הפרוטוקולים של הוועד האודיסאי, 25.5.1895, בית הספרים הלאומי, V 700 (רוסית).

מעל לכול שיבחו את גישתו הריאלית למצבה של היהדות, על ייחודיותה ומקוריותה, ואת גדולתו כמורה, כסופר וכפילוסוף, לא רק בישראל, אלא גם בעמים. ובשפתו של קפלן קרובו: 'מעטים המה מאד שכמותך'⁵⁶.

עם זאת, בסוף קיץ 1895 הידרדרה מחדש רוחו של אחד העם. נראה ששוב, כבעבר, הפסימיות הטבועה בו והרוח הרעה אשר באה לו מעת לעת, השתלטו עליו גם הפעם. אך היו גם סיבות חיצוניות שהעמיקו תחושות אלה. אחת מהן היתה קשורה לירידה האיטית בעסקי משפחתו. מצבם הכלכלי של בני גינצברג הורע עד כדי כך, שלראשונה מזה שנים לא יצאו לנפוש בקיץ מחוץ לאודיסה. ואמנם, המצב הכלכלי המידרדר היה לעובדה קיימת בבית גינצברג, ובני המשפחה הגיעו למסקנה כי בקרוב ייאלצו לסגור את בית החרושת לשמן. דומה שאחד העם לא הוטרד הרבה דווקא מכך, שכן תמיד חפץ לעזוב את העסקים. השפל בעסקיו לא הותיר לו ברירות הרבה. אם קודם לכן עוד יכול היה לסרב להצעות עבודה שהציעו לו מקורביו, הרי הפעם חשש שלא ייוותרו חסכוניות לבני הבית; ברור היה לו שעד מחצית שנת 1896 יהיה חייב למצוא עיסוק שהכנסתו בצדו. המחשבה כי אין אלטרנטיבה מן המוכן לפרנסתו, וכי אם לא ימצא בקרוב מקור הכנסה אחר, ייאלץ לעסוק בכל הבא לידי, העמיקה את דיכאוונו. הגיעו הדברים לידי כך, שבתחילת שנת תרנ"ו (אוקטובר 1895) החליט להיפגש שוב עם ויסוצקי, בתקווה לחדש את רעיון הוצאת האנציקלופדיה למדעי היהדות. שנה לפני כן אמנם הגיע אחד העם למסקנה, כי אין לתלות בכך תקווה, אולם עתה, עם ההידרדרות במצבו הכלכלי, הסיח את הדעת מאותן מסקנות ונפגש עם הגביר. סופו של דבר, שוויסוצקי לא הציע לו הצעה חדשה, ואף סיכם עמו, כי יודיע בריבים על הסתלקותו מרעיון הוצאת האנציקלופדיה⁵⁷.

לצרותיו הכלכליות של אחד העם נוספה צרת 'בני משה'. פרשת מרגלית, אשר בני המסדר יצאו ממנה וידם על העליונה, הפיחה בחבריו רוח חיים לשעה קלה. עם זאת היה ברור להם, כי עליהם לעבור שינוי, מכמה סיבות. ראשית מחמת גילויי של ארגונם בריבים; שנית, מהטראומה שהותירה פרשת חברי הלשכה הווילנאית, אשר בתקופה הקשה ביותר למסדר ולעומד בראשו, יצאו נגד אחד העם וציידו באויביו; ושלישית, וזו אולי הסיבה העיקרית, חברי המסדר היו רחוקים מרחק רב מהשאיפות שאליהם חתרו במשך שש שנות קיומם. הרגשת הכול היתה, שלמרות ש'בני משה' גילו רצון טוב ונכונות לפעול, עד עתה היו התוצאות דלות. מספר הפעילויות התרבותיות שהצליחו לזיוזם – הקמת בית ספר והוצאת ספרים, או הוצאה לאור של פרסומים שונים ושל שני אלמנכים לשנה – היו מועטות ביחס לשאיפות שהציבו לעצמם חברי המסדר בעת שהצטרפו אליו. בימי האביב והקיץ של שנת 1895, ניסו 'בני משה' להפיח בפעילותם מעט רוח חיים.

56 איגרת קפלן לאחד העם, 1895.7.(19), בית הספרים הלאומי, 4°791/888I. דוגמה לביקורת על קובץ מאמריו, ראה: יהושע בן יעקב סירקין, 'בינה בספרים – על פרשת דרכים', המליץ, 160–161, 1895.7.(2–4), 21–23.

57 איגרת אחד העם לאוסישקין, כ' בתשרי תרנ"ו, אצ"מ, A24/70; איגרת אחד העם לגראזובסקי, כט' בתשרי תרנ"ו, בית הספרים הלאומי, 4°791/1916; המליץ, 218, 1895.10.(21), 9.

חלקם הגיע למסקנה, כי יש לחתור מיד להתוויית תוכנית חדשה במקום 'דרך החיים', תוכנית שתתאים יותר למציאות שלאחר גילוי הארגון ברבים. מאניפסט מעין זה עשוי להשקט גם את הביקורת מצד חרדי ירושלים וקובנה (שאלה נלווה באותה עת איום חמור של הטלת חרם מלא על חברי 'בני משה' ביפו⁵⁸).

אך אחד העם לא הצטרף לדעת חבריו. להפתעת הכול הוא חדל להאמין בכוחם לפעול, ולמעשה ביקש לחסל את 'בני משה'. בשלב ראשון הודיע לבני המסדר כי אינו מוצא טעם בהוצאת מאניפסט חדש. הסיבה העיקרית לכך, כפי שניסה להסביר למקורביו, היתה חוסר אחדותם האידיאולוגית של 'בני משה', אפילו בנושא מרכזי כמו מהות המסדר ומטרותיו העיקריות. אך מעבר לכך, דומה שמאחורי גישתו של אחד העם עמדה אכזבתו לנוכח העובדה המתסכלת והקשה, שלא כל חברי 'בני משה' התייצבו לימינו בתקופה הקשה של 'משפט הדיבה', וכי אפילו בעת הדיונים הקשים עם מרגלית ומקורביו, לא הסכימו זה לזה ו'בלבול הדעות' ביניהם אף גדל⁵⁹.

חילוקי דעות אידיאולוגיים בין חברי 'בני משה' היו למשל ולשנינה מאז ייסוד המסדר. אחד העם מעולם לא טרח להסתירם ולטייחם. לעומת זאת, פן אחר בחוקי המסדר – זה הקשור לחברות, לעזרה הדדית ולקירבה רוחנית – ביקש אחד העם לשמור בכל מחיר. אך דווקא בשעה הקשה ביותר שבה עמדו 'בני משה', גילה אחד העם כי חוקי החברות שנקבעו בין ה'אחים' ב'דרך החיים', שעליהם הם נשבעו איש לרעהו, אינם אלא הבל הבלים; הם כשלו בשעת המבחן האמיתי. צידודם של בני וילנה בגדולי אויביו, לא רק במרגלית ובסלושץ אלא אף בפינס ובמרעיו בירושלים, היה לדידו מעשה שאין לו כפרה. המסקנה היחידה לנוכח זה היתה פירוקו של מסדר 'בני משה'.

לחבריו לא מסר עדיין על מסקנתו הנחרצת, ובשלב ראשון הודיע אחד העם בצורה חד משמעית, כי אינו חפץ לכתוב מאניפסט חדש שיחליף את 'דרך החיים'⁶⁰. הוא הציע להם שינסו לשרטט בעצמם קווי יסוד חדשים למסדר. היה ברור לו כי ימי 'בני משה' ספורים, וכי עיתוי פירוקו של המסדר היא הבעיה המרכזית העומדת בפניו. ביסוד הססנותו עמדה העובדה, שרק זמן קצר קודם לכן נלחם בכל נפשו ומעודו להוכיח קבל עם ועדה, עד כמה רעיון 'בני משה' חשוב וחינוכי לחיבת ציון, ועד כמה קיים הצורך בקיומו של המסדר. ברור היה לו כי מעשה הפירוק ישמש לאויביו הוכחה נוספת לחוסר אמינותו ורצינותו.

ואכן, אחד העם חיכה עוד זמן קצר עד שהודיע לחבריו כי מבקש הוא לפרק את 'בני משה'. בינתיים אף עודדם כאמור להציע קווי יסוד חדשים למסדר, במקום 'דרך החיים'. חבריו ביפו אף טרחו לעשות כך⁶¹. סופו של דבר, שכחודשיים לאחר שעמלו, הגיע אחד העם למסקנה, שהגיעה העת להודיע לחבריו על רצונו לחסל את 'בני משה'. באיגרת ששלח לחברי המסדר במחצית אוקטובר 1895 (ב' בחשוון תרנ"ו), פירט את

58 פינס ניסה לארגן את החרם נגד 'בני משה'. לנוסחו ראה: אצ"מ, A.109/33.

59 איגרת אחד העם ל'בני משה' ביפו, טו' באייר תרנ"ה; אגרות, א (לעיל, הערה 2), עמ' 84.

60 איגרת אחד העם לאגודות 'בני משה', כ"ח באייר תרנ"ה, אצ"מ, A.35/11.

61 הצעת לשכת 'בני משה' ביפו, אצ"מ, A.35/13.

הסיבות לצעדו. הוא הדגיש בפניהם את חוסר האחדות במחנה ('אנשים רחוקים זה מזה בהשקפותיהם') ואת חוסר המעש ('אין באגודתנו רוח חיים אמיתית'), כסיבות שהדריכו אותו להעלות את ההצעה לפרק את 'בני משה'. אך מעל לכול הצביע על האכזבה מחוסר מימוש הציפיות:

רבים מטובי החברים, אחרי שבע שנים, מבקשים ואינם מוצאים באגודתנו אותו אידיאל שציירו להם במחשבתם בתתם ידם לה, הנה כולנו... מוכרחים להודות כי ירידה כזו היא – המות, וכי במצב כזה אין כל תקווה לאגודתנו להגיע לחיים אמיתיים, ויותר טוב לכולנו, יותר טוב לחיבת-ציון ולהאידיאל הרוחני הכתוב על דגלנו, לקרב קץ האגודה בידינו ולבלתי האריך צער הגסיסה באמצעים מלאכותיים ללא תועלת.⁶²

מדברי הסיום של איגרתו השתמע, אמנם, שאין החלטתו לפרק את 'בני משה' סופית, אולם ברור שהוא לא האמין עוד בצורך בקיומו.

בימי הסתיו של שנת 1895 (ראשית תרנ"ו) היה איפוא מצב רוחו של אחד העם עכור. סיבות רבות השפיעו על כך: ירידתו מבחינה כלכלית, המסקנה כי אין מנוס מלפרק את 'בני משה', והידיעה כי התנועה שאליה הצטרף (חיבת ציון) אינה פועלת כראוי, ומידרדרת מדחי אל דחי, כפי שעלה מן הדו"חות הכספיים של הוועד האודיסאי. וכך, ההרגשה כי עומד הוא על פרשת דרכים, אשר נמוגה במידת מה בימי פרשת מרגלית, היתה כלא היתה. באותם ימים ידע אחד העם לספר למקורביו, כי כל מעשיו אינם עולים יפה ולעולם לא תצלח דרכו.⁶³

ח

אך מעמדו הציבורי של אחד העם עמד בקיץ ובסתיו 1895 בניגוד כמעט מוחלט להרגשתו הקשה. מאז התפרסמה ביקורתו הנוקבת הראשונה של אחד העם על היישוב ('אמת מארץ ישראל'), הפך לדמות מרכזית ובולטת בקרב החברה המשכילה היהודית באודיסה, אשר לכל הדעות שימשה מרכז לתנועת ההשכלה במזרח אירופה.⁶⁴ יתר על כן, מזה שנתיים הפך אחד העם מפובליציסט בעל רעיונות מקוריים, אך שוליים מבחינת התמיכה הציבורית, לאיש מרכזי בהגות הלאומית החדשה. 'משפט הדיבה' ותוצאותיו השפיעו על כך, והוכיחו לכול כי מעמדו הציבורי איתן וכוחו הפוליטי רב.

כישלונם של ראשי חיבת ציון להגיע להישגים, מעבר למספר מושבות בארץ, ועוד יותר מכך, כישלון הוועד האודיסאי, הפך בשנת 1895 בעיני רבים בתנועה הלאומית היהודית את תורתם של ליליינבלום, פינסקר, מוהילבר וחבריו, לכמעט בלתי

62 איגרת אחד העם ללשכות וארשה ווילנה, ב' בחשוון תרנ"ג, בית הספרים הלאומי, 4°791/1875; נדפס גם בתוך: כל כתבי אחד-העם, תל-אביב-ירושלים תשכ"ב, עמ' תמח.

63 איגרת אחד העם לרב לוי יצחק, י"ט בתשרי תרנ"ו, בית הספרים הלאומי, 4°791/1916.

64 השווה: ג' שקד, הסיפורת העברית, 1880–1970, א: בגולה, תל-אביב תשל"ח, עמ' 37.

רלוואנטיות. לעומתם נדמה היה, כי הגותו הלאומית של אחד העם על שלושת חלקיה (יעדיה של התנועה, מקומה של ארץ ישראל והיחסים בין הדת והלאומיות), התאימה יותר למציאות הקיימת של החברה היהודית.

קריאתו של אחד העם ל'הכשרת לבבות' העם ללאומיותו, כיעד מרכזי שבו יעסקו חברי התנועה הלאומית, נראתה לחלקים בחברה היהודית המשכילה, ממשיית יותר מהאלטרנטיבה שהציגו אבות חובת ציון. המציאות המעשית, ה'חיבת-ציונית', היתה בשנים 1894–1895 כמעט בלתי רלוואנטית גם לראשי הוועד האודיסאי. אפילו הם הכירו בעובדה שהתנועה הפכה למעין חברה צדקה נוספת, אחת מיני רבות, המטפלת באיכרי תריסר מושבות היושבים בארץ. אלמנט נוסף בתורת אחד העם, אשר חדר לאט ובהדרגה לתודעת ראשי חובת ציון, היה הפיכת ארץ ישראל ל'מרכז רוחני', אשר ישמש כלבו התרבותי של העם היהודי. רעיון זה נראה מעשי יותר מהתורה שהתגבשה בוועידת קאטוביץ (1884). גם בחלקה השלישי של האידיאולוגיה של אחד העם, ההתייחסות לדת בהקשר הלאומי, אשר התגבש בשנים 1893–1895, נראה היה פיתרונו של אחד העם נכון יותר מפיתרונות אחרים באותה עת. קריאתו הנרגשת לקיום מערכת דינמית שתביא לשינויים בערכי הדת, במנהגיה ובפולחנה (שעמדה בניגוד מסוים ליחסו בעבר הלא רחוק למקומה של הדת בתנועה הלאומית)⁶⁵; והבהרתו, כי אין לו עניין בפגיעה בעקרונות הפולחן היהודי, אך חפץ הוא להתאים את הדת למערכת החיים המודרנית, התקבלו על לב משכילים רבים. וכך, חל מהפך בדימויו הציבורי של אחד העם, בגלל דעותיו אלה. ממנהיג 'פראקציה' בעלת יעדים פוליטיים-חברתיים, הפך למנהיג העומד בראש זרם אידיאולוגי החפץ בשינוי סדרי עולם, אשר משכילי אודיסה, וארשה ופטרבורג, ואפילו הרב אליעזרברג והרבי מלובאוויטש, חפצו לשמוע את דבריו, גם אם לא הסכימו אתו מכל וכול⁶⁶. העובדה שחצי ה'פסקווילים' של חרדי ירושלים, או של 'מגיני הדת' בקובנה, הופנו כלפיו וכלפי מסדרו, היתה עדות חיה להתפשטות תורתו בקרב הקהל הרחב. פן אחר אשר חיזק את מעמדו הציבורי של אחד העם והפכו עם הזמן למנהיג בעל אסכולה ייחודית, היה מעמדו כפוסק הלכה ספרותי. חבורת היוצרים שהקיפה אותו, ולאחר מכן גם חוגים אחרים שלא מקרבה, ראתה בו, לצד מנדלי, מנהיג הקובע ופוסק בצורתה של ספרות, לא רק מבחינה תוכנית, אלא גם מבחינה צורנית. העיקרים שהדגיש

65 השווה: י' גולדשטיין, 'יחסו של אחד העם לדת באספקלריה היסטורית', תמורות בהיסטוריה היהודית החדשה – שי' לש' אטינגר, ירושלים תשמ"ח, עמ' 159–168. לקריאתו הנרגשת בהפרס, א, ראה להלן, הערה 68.

66 ח"נ ביאליק מתאר כיצד שתה בצמא את דבריו אחד העם, חפץ לראותו והתרגש מנוכחותו בקרבתו (H.N. Bialik, 'On Ahad Ha-Am', *Jewish Frontier*, November 1964, pp. 15–23). ח' טשרנוביץ (רב צעיר) מספר כיצד חיכה בכיליון עיניים להיפגש עם אחד העם והיה זקוק לשתדלנים כדי שזה יאות לפגוש בו (רב צעיר [לעיל, הערה 51], עמ' 73). ב'תחום המושב' נודע הסיפור, שהעלה את קצפם של רבים, כיצד סירב אחד העם להיפגש עם הרבי מלובאוויטש למרות שהלה הפציר בו והזמינו לחצרו (רב צעיר, שם, עמ' 80).

במאמריו ובאלמנך שערך (כורת), כונו לימים 'נוסח אודיסה' והיו ל'מורה נבוכים' בספרות העברית⁶⁷.

דימוי הציבורי של אחד העם היה מורכב איפוא משלוש צלעות: האחת, דמות פוליטית אשר מאחוריה עומדים התומכים בה; השנייה, פוסק בהלכות ספרות, בתוכן, בסגנון ובצורה; והשלישית, מורה נבוכים רוחני. לדימוי האחרון תרמו הגיגיו אשר פורסמו למקוטעין בעיתונות ובכתבי העת. רובם ככולם עסקו בנושאים שונים הקשורים ב'בעיית היהדות'. המסקנות שהעלה בשמונת 'פירוריו'⁶⁸, שעמדו ברום אותם הגיגים, ובמספר נוסף של מאמרים, שימשו לבני התקופה מעין קודכס לאומי.

נסכם ונאמר, כי כשם שהיה ניגוד ברור באישיותו של אחד העם, במעשיו ובהרגשתו, בין נכונותו ליצור, לבין קשייו ורתיעתו מעשייה ומפרסום; בין היותו דמות ציבורית נערצת, לבין רתיעתו מכל מגע עם הציבור; כך היה קיים ניגוד ברור בין דימוי הציבורי ודימוי העצמי. מפרק לפרק היה אחד העם שרוי בדיכאונות, ובהתקרבו לשנתו הארבעים חש כי תמו חיו ולא נותר לו אלא לסכמם. ההידרדרות הכלכלית של ביתו באה עם ירידת 'בני משה', מפעלו הציבורי הגדול והחשוב. אך בעת ובעונה אחת הפך לדמות אשר רבים כמהו לפוגשה⁶⁹. תדמיתו הציבורית של אחד העם, בעיני הקהל הקרוב והרחוק לו, היתה בשיאה, ודרכו לעתיד היתה כביכול סלולה ובטוחה. רבים ציפו כי תוך זמן קצר יעמוד בראש מחנה רב-כוח, שיסלול דרך ויוביל לפיתרון הלאומי. עם זאת, גם אלה שהיו בטוחים בכך, ובעיקר הסובבים אותו, היו מודעים לעובדה, שידידם הנערץ לא זכה עדיין 'להכיר ערך רוחו, מעלותיו וכחו הציבורי והרוחני'⁷⁰. הם אף חששו, שמחמת אישיותו הבלתי יציבה הוא עלול לעצור במו ידיו את עלייתו לראש סולם המנהיגות. השאלה שעלתה איפוא בין מקורביו, מעריציו, מתנגדיו ואויביו היתה, אם בפרשת הדרכים שבה עמד אחד העם בשלהי שנת 1895, הוא יצליח לממש את דימוי הציבורי ולהטביע את חותמו על ההווה הרוחנית-התרבותית של החברה היהודית במזרח אירופה, או שדימוי העצמי השלילי יעמוד לו לרועץ, והצלחתו תהיה אפיזודה שלאחריה יישכך וייעלם מעל במת ההיסטוריה.

67 השווה לדוגמה: ד' מרון, הפרידה מן האני העני, תל-אביב 1986, עמ' 95-108.

68 אחד העם, 'פירורים', פרדס, א (בעריכת י"ח ראבניצקי), אודיסה תרנ"ב, עמ' 60-81; פרדס, ב אודיסה תרנ"ד, עמ' 60-81.

69 ראה לעיל, הערה 66.

70 איגרת קפלן לאחד העם (לעיל, הערה 56).

גניוס יהיר ועושק

אנטי-ציונות כאנטי-יהדות במצרים

מאת רבקה ידלין

שנאת-ישראל, שפנים ומשמעויות רבות לה, נבדקת בספר חדש זה מצד תוכנה והקשריה הרעיוניים במצרים של היום. שנות השמונים הן תקופה חדשה במצרים – עת שלום עם ישראל וחידוש הפעילות הרב-מפלגתית במעש ובהתבטאות חופשית רבה יותר. יש בה ניתוק ממצב מובהק של מלחמה, שקשור בו גיוס מכון של איבה, ושחרור מהכתבה דקדקנית של קו אחיד.

ביטויי האיבה וההתנגדות לישראל בכתובים מצריים הם במצב זה ביטויים ספונטאניים ציבוריים, הבאים מזרמים שונים של הקשת הפוליטית, ובתור שכאלה הם נבחנים: האם ההתנגדות היא לישראל המדינה, לציונות – התנועה הלאומית, או ליהדות, ובאיזו מידה התנגדות זו היא חלק אורגני מהמסכות הרעיוניות השונות. ניסוחו של מלומד מצרי – הציונות היא גילומו של הגניוס היהיר והעושק של היהדות – מביע בתמציתיות את המשותף לגישות השונות. משולבות בספר מספר קריטרורות הלקוחות מהעיתונות המצרית וממחישות – בנוסף על הציטוטים הרבים – את הלוך-הרוחות במיגזר זה של הציבור המצרי.